

САМ ХАРИС

МОРАЛНИЯТ

ПЕЙЗАЖ

Как науката може
да определя човешките ценности

Превод от английски
Петьо Ангелов

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение • Моралният пейзаж.....	7
Глава 1 • Моралната истина	39
Глава 2 • Добро и зло	73
Глава 3 • Вярата	143
Глава 4 • Религията	181
Глава 5 • Бъдещето на щастието	219
Послеслов.....	237
Благодарности	257
Бележки.....	261
Показалец.....	326

На Ема

ВЪВЕДЕНИЕ

МОРАЛНИЯТ ПЕЙЗАЖ

Албанците имат стара и тачена традиция на кръвно отмъщение, наречена „канун“: ако мъж извърши убийство, семейството на неговата жертва може да убие всеки негов роднина от мъжки пол за отмъщение. Ако едно момче има нещастieto да се окаже син или брат на убиец, то трябва да прекара дните си скрито, без образование, без лекарска помощ – и най-вече без удоволствията на един нормален живот. Дори и в наши дни безброй албански момчета и мъже живеят като затворници в собствените си домове¹. Можем ли в такъв случай да кажем, че албанците нямат моралното право да структурират обществото си по този начин? Дали тази кръвна вражда е някакъв вид зло? Дали ценностите им са по-низши от нашите собствени?

Повечето хора смятат, че науката изобщо не може да поставя подобни въпроси – а още по-малко да им отговаря. Как е възможно да твърдим, и то като научен факт, че един начин на живот е по-добър или по-морален от друг? Чие определение за „добър“ и „морален“ трябва да използваме? Въпреки че много учени изследват днес еволюцията на морала, както и невробиологията, която я е обусловила, тяхната цел е единствено да опишат начина, по който човешките същества мислят и се държат. Никой не очаква науката да ни казва как трябва да мислим или какво поведение да предпочетем в един или друг момент. Противоречията, свързани с човешките ценности, всъщност са противоречия, по които науката няма официално мнение².

Аз обаче ще се опитам да докажа, че въпросите, свързани с ценностите – с морала, със смисъла на живота ни и на битието като цяло – всъщност са въпроси, засягащи благосъстоянието

на съзнателните същества. Ето как ценностите се превъплъщават във факти, които подлежат на научен анализ, в набор от положителни и отрицателни социални емоции, от импулси за отмъщение и налагане на справедливост, от въздействието на конкретни закони и социални институции върху човешките отношения, от неврофизиологичните елементи на щастието и страданието и т.н. Най-важните такива факти отиват далеч отвъд културните особености – такива са например онези от тях, които са свързани с физическото и душевното ни здраве. Ракът в планините на Нова Гвинея си остава рак, холерата си остава холера, шизофренията – шизофрения... Ще се опитам да докажа също така, че състраданието си остава състрадание, а благоденствието – благоденствие³. Ако все пак съществуват важни културни разлики в условията, при които хората могат да процъфтяват – ако има например несъвместими, но еднакво добри начини за отглеждане на щастливи, интелигентни и креативни деца, – тези разлики също са факти, които би следвало да зависят от организацията на човешкия мозък. Следователно трябва да сме в състояние да разберем (поне по принцип) как културата ни оформя като личности в контекста на невронауката и психологията. Колкото по-добре разбираме себе си и мозъка си, толкова по-ясно ще виждаме, че въпросите за човешките ценности имат верни и грешни отговори.

Ще ни се наложи, разбира се, да се сблъскаме с някои отколешни спорове във връзка с това що е морална истина: хората, които изграждат светогледа си върху религията, обикновено смятат, че моралната истина съществува, но само защото Бог я е вписал в самата тъкан на реалността; онези, които не могат да се осланят на подобна вяра, в повечето случаи смятат, че „доброто“ и „злото“ трябва да са някакъв резултат от еволюционния натиск или просто поредното изобретение на културата ни. В първия случай дискусиите за „моралната истина“ по необходимост ни карат да се позоваваме на Бога; във втория случай излиза, че тази истина е просто някакъв израз на маймунски инстинкти, на изкривени културни възгледи и философско объркване. Моята цел е да ви убедя, че и двете страни в този спор бъркат. Задачата, която си поставям с тази книга, е

да поставя началото на разговора за това как моралната истина може да бъде разбрана в контекста на научното познание.

Въпреки че гледната точка, която излагам тук, няма как да не бъде противоречива, тя почива върху една съвсем проста предпоставка: човешкото благоденствие зависи изцяло от външни събития и от определени състояния на човешкия ум. Следователно има определени научни истини, свързани с него, които могат да бъдат установени. Едно по-подробно разбиране за тези истини ще ни помогне да направим ясна разлика между начините, по които са организирани отделните общества, и да преценим кои са по-добри и кои не са чак толкова добри, кои от тях отговарят по-добре на фактите и съответно са по-етични. Няма съмнение, че подобни прозрения могат да ни помогнат и да подобрим качеството на човешкия живот; ето къде свършва академичният дебат и започва една безкрайна поредица от избори, която ще повлияе на живота на милиони хора.

Не твърдя, че с помощта на науката можем да разрешим всяко възможно морално противоречие. Различни мнения ще продължат да съществуват, но тяхното разнообразие ще се ограничава все повече от наличните факти. Важно е освен това да осъзнаем, че неспособността ни да дадем отговор на един или друг въпрос не може да ни подсказва по никакъв начин дали въпросът изобщо има отговор. Колко души са били ухапани от комари през последните шестдесет секунди? Колко от тях ще се заразят с малария? Колко ще умрат от болестта? Техническите предизвикателства тук са толкова големи, че няма научен екип, който да е в състояние да даде отговор на подобни въпроси. И все пак сме убедени, че отговор има и че той е съвсем точна цифра. Дали неспособността ни да съберем необходимите данни ни задължава да смятаме всички мнения за еднакво верни? Разбира се, че не. По същия начин фактът, че не сме в състояние да разрешим една или друга морална дилема, не означава, че всички възможни отговори имат еднаква тежест. Поне според собствения ми опит склонността на хората да бъркат *липсата на отговор на практика*

с невъзможността за намиране на отговор по принцип е неизчерпаем източник на морално объркване.

Ето един пример: в наши дни двадесет и един американски щата все още позволяват прилагането на телесни наказания в училище. В тях е напълно законно учителят да бие детето с пръчка или летва достатъчно силно, за да остави големи синини и дори да наруши целостта на кожата. Стотици хиляди деца стават жертви на подобно насилие всяка година, като огромното мнозинство от тях живеят в южните щати. Едва ли има нужда да обясняваме, че оправданието за подобно поведение е изцяло религиозно: та нали именно Творецът на Вселената ни е казал, че който жали пръчката си, мрази сина си (Притчи Соломонови, 13:25, 20:30, 23:13–14). Ако обаче наистина се интересуваме от благополучието на ближния си и искаме да се отнасяме към тези деца така, че да живеят по-добре, може и да се замислим дали наистина е чак толкова мъдро да излагаме малки момчета и момичета на болка, ужас и публично унижение, за да подпомогнем когнитивното и емоционалното им развитие? Има ли съмнение, че на подобен въпрос *може* да се даде отговор? Има ли съмнение, че наистина е важно да вземем правилното решение? Всъщност всички изследвания сочат, че телесните наказания са убийствена практика, която води до още повече насилие и социална патология – и, колкото и перверзно да звучи, до още по-голяма подкрепа за телесните наказания⁴.

По-дълбокият смисъл на този пример е, че подобни въпроси просто няма как да нядат отговор, независимо дали ние го знаем, или не. В такива случаи не можем просто да „уважаваме традициите“ на другите и да се разберем, че няма да се разбираме. Защо именно науката трябва да решава все по-често такива въпроси? Ами защото различните отговори, които им дават хората – заедно с последствията от тези отговори за човешките взаимоотношения, състоянията на ума, насилието, проблемите със закона и т.н. – се превръщат в разлики, населяващи собствените ни умове, умовете на другите и света като цяло. Надявам се да успея да докажа, че когато говорим за ценности, всъщност говорим за цяла вселена от взаимосвързани факти.

Има факти, които трябва да разберем, относно начина, по който мислите и намеренията се пораждат в ума ни; има факти, които трябва да научим, за начина, по който тези умствени състояния се превръщат в действия; има и факти, които не бива да оставяме без внимание, за това как тези действия влияят на света и на преживяванията на други съзнателни същества. Ще видим, че подобни факти изчерпват напълно явленията, които обикновено наричаме „добро“ и „зло“. Те освен това стават все по-достъпни за науката и отиват далеч отвъд религиозните предпочитания на един или друг индивид. Ще докажем, че също както няма християнска физика или мюсюлманска алгебра, така няма и християнски или мюсюлмански морал. Осмелявам се дори да твърдя, че моралът трябва да се разглежда като един неразвит клон от науката.

След излизането на първата ми книга, „The End of Faith“, аз получих един привилегирован поглед отблизо върху „културните войни“ – както тази между светски настроените либерали и християнските консерватори в Съединените щати, така и тази между основно атеистичните общества и растящите мюсюлмански общности в Европа. След като получих десетки хиляди писма и имейли от хора от всяка точка в спектъра между вярата и съмнението, мога да заявя доста уверено, че и от двете страни на културната граница цари една и съща убеденост в ограничеността на разума. И едните, и другите вярват, че разумът е безсилен да даде отговор на най-важните въпроси в човешкия живот. Само че начинът, по който индивидът възприема пропастта между фактите и ценностите, като че ли определя еднозначно възгледите му по всеки важен за обществото въпрос – от воденето на война до възпитанието на децата.

Този разлом в мисленето ни има различни последствия в двата края на политическия спектър: религиозните консерватори са склонни да вярват, че въпросите за смисъла на живота и морала имат верен отговор, но само защото Богът на Авраам го е дал⁵. Те признават, че обичайните факти от ежедневието могат да бъдат установени чрез рационален анализ, но все пак вярват, че ценностите трябва да бъдат диктувани от глас,

идващ от къпина, която гори в огън, но не изгаря. Буквалното тълкуване на Писанието, нетърпимостта към различieto, недоверието към науката, пренебрежението към истинските причини за страданията на хора и животни – твърде често именно така се проявява разделението между факти и ценности при религиозната десница.

Светски настроените либерали от друга страна обикновено твърдят, че на моралните въпроси не могат да се дават обективни отговори. Пред лицето на факта, че Джон Стюарт Мил отговаря по-добре на нашия културен идеал за доброта, отколкото Осама бин Ладен, повечето секуларисти смятат, че идеите на Мил за правилно и грешно не са и на йота по-близо до Истината. Мултикултурализъм, морален релативизъм, политическа коректност, търпимост дори спрямо *нетърпимостта* – ето какви са добре познатите ни последствия от пропастта между фактите и ценностите в левия политически спектър.

Няма как да не ни тревожи фактът, че тези две ориентации нямат един и същ заряд. В наши дни светските демокрации отстъпват панически пред лишения от разсъдък плам на религиозните фанатици. Консервативният догматизъм и либералното съмнение бяха еднакво отговорни за едно изгубено десетилетие в Съединените щати, в което федералното финансиране на изследванията върху ембрионалните стволови клетки беше напълно забранено; тяхна е вината и за годините, в които страдахме – и продължаваме да страдаме – от безогледното пилеене на политическа енергия по въпроси като абортите и хомосексуалните бракове; те са в основата на усилията, на които ставаме свидетели днес, за налагането в Обединените нации на закони против богохулството (които ще забранят на гражданите на страните-членки да критикуват религията); те спъват Запада във вековната му война срещу радикалния ислям – и отново те могат да хвърлят европейските общества в лапите на един нов халифат⁶. Твърдата убеденост в това какво точно смята за добро и зло Създателят на Вселената вдъхновява религиозните консерватори да налагат възгледа си в обществената сфера практически на всяка цена;

незнанието на това какво е правилно – или че изобщо нещо може да бъде *наистина* правилно – често води светски настроените либерали до пълен и доброволен отказ от интелектуалните им стандарти и политическите им свободи.

Научната общност е предимно светски настроена и либерална – и отстъпките, които учените са правили пред религиозния догматизъм, са направо стряскащи. Както ще видим, проблемът е стигнал дори до Националната академия на науките и Националния институт по здравеопазване. Дори списание „Нейчър“, най-авторитетното научно издание в света, не е в състояние да определи точно границата между разумен дебат и благочестиви измислици. Наскоро проследих всяко споменаване на думата „религия“ в списанието през последните десет години и открих, че редакторите като цяло са приели обречената идея на Стивън Дж. Гулд за „незастъпващи се области на компетентност“ – а именно, че ако науката и религията се очертаят ясно, те не могат да бъдат в конфликт, тъй като съставляват съвсем различни области на знанието⁷. В една уводна статия се твърдеше, че проблеми възникват „само когато едната от двете дисциплини навлезе в територията на другата и започне да причинява неприятности“⁸. Възгледът зад подобно твърдение е, че докато науката е най-стабилният авторитет по отношение на физическата вселена, религията е най-солидната институция по въпросите на смисъла, ценностите, морала и на добрия живот като цяло. Надявам се да успея да ви убедя, че това не само не е вярно, но и че не може да бъде вярно. Смисълът, ценностите, моралът и добрият живот по необходимост са свързани с факти, свързани с благосъстоянието на съзнателни същества – и в нашия случай би трябвало да зависят закономерно от събития във външния свят и от състояния на човешкия мозък. Рационалното, непредубедено и почтено изследване винаги е било единственият източник на познание в подобни процеси. Вярата – ако изобщо може да се окаже права за нещо – е права само по случайност.

Нежеланието на научната общност да заяви ясно позицията си по морални проблеми си има своята цена. То откъсва науката

по принцип от най-важните въпроси в човешкия живот. От гледна точка на популярната култура науката в повечето случаи е просто някакъв инкубатор за нови технологии. Въпреки че повечето образовани хора ще признаят, че научният метод векове наред принуждава религиозните възгледи да отстъпват в обясненията си за материалния свят, почти никой – както в научните кръгове, така и извън тях – не оспорва възгледа, че науката няма право да се произнася по отношение на това какво точно представлява добрият живот. Религиозните мислители от всички вери и от всички точки на политическия спектър са единни в това отношение: най-често срещаната защита на вярата в Бога не са неоспоримите доказателства за Неговото съществуване, а твърдението, че вярата в Него е единственият надежден източник на житейски смисъл и морални ориентири. Напълно несъвместими една с друга религиозни традиции днес се кроят рамо до рамо зад щита на тази безсмислица.

Изглежда неизбежно обаче науката да продължи стъпка по стъпка да прониква в най-дълбоките тайни на живота – и няма как това да не доведе до ответна реакция. Разбира се, начинът, по който ще откликнем на този сблъсък, ще повлияе на прогреса на науката, но същевременно ще определи и дали ще успеем да изградим глобална цивилизация, основаваща се на споделени ценности. Въпросът за това как човешките същества трябва да живеят в двадесет и първи век има много възможни отговори – и повечето от тях със сигурност са погрешни. Само рационално разбиране на човешкото благоденствие може да позволи на милиардите човешки същества да съжителстват мирно и да се обединят около едни и същи социални, политически и екологични цели. Науката за човешкото процъфтяване сигурно е още далеч, но за да стигнем изобщо до нея ние първо трябва да признаем, че интелектуалният терен действително съществува⁹.

Навсякъде в тази книга става дума за едно хипотетично пространство, което наричам „морален пейзаж“ – пространство, съставено от реални и потенциални елементи, чиито върхо-

ве съответстват на потенциалното благоденствие, а падините между тях – на най-жестокото възможно страдание. Различните схеми на мислене и поведение – културни практики, етични кодекси, политически системи и т.н. – представляват точки и движения по този ландшафт, а следователно и различни степени на благоденствие. Не твърдя, че предлагам единствените правилни отговори на всеки свързан с морала въпрос или пък единствения най-добър начин, по който да живеят човешките същества. Някои въпроси могат да имат няколко отговора, всеки един от които с нищо да не превъзхожда останалите. И все пак съществуването на множество върхове в моралния пейзаж не ги прави по-малко реални или достойни за изследване, нито пък заличава последствията от разликата между това да си на върха и това да си запратен в дълбините под него.

За да осъзнаем, че множеството отговори на моралните въпроси не представляват задължително някакъв проблем, е достатъчно да обърнем внимание на това как гледаме на храната: едва ли някой би посмял да твърди, че съществува *една-единствена* „правилна“ храна. И все пак съществува обективна разлика между здравословна храна и отрова. Има и изключения, разбира се – някои хора могат да умрат само защото са яли лешници, – но не е задължително да ги отчитаме в контекст на една рационална дискусия, посветена на химията, биологията и човешкото здраве. Изобилието от храни по целия свят едва ли може да ни изкуши да кажем, че няма солидни факти, свързани с човешкото хранене, или че всички национални кухни са еднакво здравословни по принцип.

Движението по моралния пейзаж също може да се анализира на множество нива, от биохимия до икономика, но когато става въпрос за човешки същества, промяната винаги ще зависи по необходимост от състоянията и способностите на човешкия ум. Макар че напълно подкрепям идеята за единството на научното познание¹⁰ – и следователно разглеждам границите между научните специалности най-вече като резултат от самото устройство на вселената и на ограниченията пред това колко може да научи един човек за един живот, – върховен-

ството на невронауката и на другите науки за човешкия ум по въпросите, свързани с човешкия опит, едва ли може да бъде оспорено. Както по всичко личи, човешкият опит е напълно определен от и въплътен в поредица от умствени състояния. Много хора като че ли смятат, че една универсална концепция за морала изисква да разполагаме с морални принципи, които не търпят изключения. Ако например е наистина лошо да се лъже, значи винаги трябва да е лошо да се лъже, и ако попаднем дори на едно-единствено изключение, всяко понятие за морална истина трябва да бъде изоставено. Но съществуването на морална истина – иначе казано, връзката между начина, по който мислим и се държим и нашето благосъстояние – не означава, че трябва да определяме морала с помощта на непоклатими морални аксиоми. Моралът прилича на шаха: и в него има принципи, които са общоприложими, но тези принципи допускат някои важни изключения. Ако искате да станете звезда в шахмата, принципи като „не допускай да изгубиш царицата“ със сигурност звучат смислено. Допускат се обаче и изключения: понякога жертването на царицата е блестящ ход, а понякога дори е единственият възможен изход. Няма съмнение обаче, че при всяка възможна позиция в шахматната игра ще съществуват обективно добри и обективно лоши ходове. Ако човешкото благосъстояние наистина почива на определени факти, ако например добронамереното отношение поражда щастие по-често от жестокостта, значи науката някой ден все ще може да изказва съвсем точни твърдения за това кои наши действия и решения са морално добри, кои са неутрални и кои трябва да бъдат оставени на заден план.

Макар и още да е твърде рано да заявим, че сме разбрали напълно какви са точните параметри на човешкото благоденствие, все пак можем да установим със сигурност някои детайли. Да разгледаме например връзката между преживяванията в ранното детство, емоционалната обвързаност и способността на индивида да изгражда здрави връзки по-късно през живота си. Знаем, разбира се, че пренебрежението, студенината и тормозът не са добри за нас, нито психологически, нито социално. Знаем също така, че плодовете на пре-

живяванията в ранното детство остават завинаги в мозъка. Изследвания върху гризачи сочат, че родителската грижа, социализацията и регулацията на стреса се управляват отчасти от хормоните вазопресин и окситоцин¹¹, тъй като те влияят на системата за възнаграждаване в мозъка. Когато си зададем въпроса защо липсата на родителска грижа в ранно детство вреди на психологическото и социалното ни развитие, съвсем разумно е да мислим, че причината е именно в уврежданията, нанесени на тази система.

Колкото и да е неетично да лишаваме малки деца от обичайните родителски грижи за целите на експеримента, обществото все пак неволно го прави, и то всеки ден. За да оценят ефектите от емоционалните лишения в ранното детство, група изследователи измерват концентрациите на окситоцин и вазопресин в кръвта на две популации: деца, отгледани в традиционни домове, и деца, прекарвали първите си години в дом за сираци¹². Както може и да се очаква, децата, отгледани от държавата, обикновено не получават достатъчно лична грижа. Те обикновено страдат и от социални и емоционални затруднения по-късно в живота си. Точно както предполагахме, тези деца не показват нормална секреция на окситоцин и вазопресин в отговор на физически контакт с осиновителите си.

Тази област от невронауката е още в пелени, но вече знаем, че нашите емоции, социалните ни взаимодействия и моралната ни интуиция се влияят взаимно. Ние се научаваме да проявяваме чувствителност спрямо другите човешки същества именно благодарение на тези системи, като в хода на процеса създаваме и културата си. Културата на свой ред се превръща в механизъм за по-нататъшно социално, емоционално и морално развитие. Няма и капка съмнение, че човешкият мозък е ядрото на всички тези взаимодействия. Културните норми влияят на мисленето и поведението ни, като изменят структурата и функционирането на нашия мозък. Мислите, че синовете са по-желани деца от дъщерите? Че подчинението на бащиния авторитет е по-важно от честното търсене на истината? Ще спрете ли да обичате детето си, ако научите, че е хомосексуално? Начинът, по който родителите гледат на по-

добни въпроси, а следователно и отражението на тяхното поведение в живота на децата им по необходимост имат връзка с определени събития, случващи се в мозъка им.

Моята цел е да ви убедя, че човешкото познание и човешките ценности не могат повече да бъдат разделени. Светът на измерванията и светът на смисъла най-после трябва да постигнат примирие. Само че науката и религията, възплъщаващи противоположни възгледи за една и съща реалност, едва ли някога ще седнат на масата на преговорите. Както и при всички проблеми от физическата реалност, разликите в мненията по отношение на моралните въпроси просто разкриват колко непълно е нашето познание и със сигурност не ни задължават да приемаме завинаги различните възгледи.

ФАКТИ И ЦЕННОСТИ

Един шотландски философ от осемнадесети век, Дейвид Хюм, е изказал запомнящото се твърдение, че няма описание на света (т.е. на фактите), което да е в състояние да ни каже как точно трябва да се държим (т.е. какъв да бъде моралът ни)¹³. Философът Дж. Е. Мор тръгва по стъпките на Хюм и заявява, че всеки опит за търсене на морални истини във физическия свят е „натуралистична заблуда“¹⁴. Мор твърди, че доброто не може да бъде приравнено с каквото и да е елемент от човешкия опит (например удоволствие, щастие, еволюционна пригодност), тъй като винаги можем да се запитаме дали този елемент сам по себе си е добър или не. Ако например кажем, че „добро“ е синоним на всяко нещо, което доставя на хората удоволствие, все още можем да продължим да се тревожим дали някое конкретно удоволствие *наистина* е добро. Този подход е известен като „аргументът за отворения въпрос“ на Мор. И макар и да мисля, че този словесен капан лесно може да се избегне, когато става въпрос за човешкото благоденствие, повечето учени, интелектуалци и общественици като че ли вече

са паднали в него. Други влиятелни философи, сред които е и Карл Попър¹⁵, пригласят на Хюм и Мор по този въпрос – и резултатът от всичко това е непреодолима стена между фактите и ценностите в цялата ни интелектуална история¹⁶.

Въпреки че психолозите и специалистите по невронаука днес рутинно изследват човешкото щастие, положителните емоции и рационалното обосноваване на морала, те рядко стигат до заключения за това как трябва да мислят или да се държат човешките същества в светлината на новите открития. Всъщност дори се смята за интелектуален позор, та дори и за проява на известен авторитаризъм един учен да твърди, че работата му може да предложи някакви насоки за жизнения път на хората. Джери Фодор, философ и психолог, обобщава този възглед така:

Наука се занимава с факти, а не с норми; тя може да ни каже кои сме ние, но не и да определи какво не е наред в живота ни. Не може да съществува наука за човешкото състояние.¹⁷

Колкото и рядко да виждаме възгледа за изначалните ограничения пред разума така ясно определен, той си остава преобладаващо мнение в интелектуалните кръгове.

Въпреки оглушителното мълчание на повечето учени по темата за доброто и злото, научните изследвания върху морала и човешкото щастие напредват непоколебимо. Рано или късно тези проучвания ще доведат до сблъсък между науката от една страна и традиционните религии и общественото мнение от друга (също както стана след задълбочаването на познанията ни за еволюцията), тъй като пропастта между факти и ценности е илюзорна поне в три направления: (1) каквото и да знаем за начините да постигнем най-голямото възможно благоденствие на съзнателните същества – иначе казано, както ще видим, единственото нещо, което можем оправдано да обявим за ценност – те в крайна сметка трябва да могат да се изведат от събития в човешкия мозък и от тяхното взаимодействие със света като цяло; (2) самата представа за „обективно“ позна-

ние (т.е. познание, натрупано с честно и почтено наблюдение и разсъждение) може да се похвали с ценности, които са му вътрешно присъщи, тъй като всяко усилие, което правим, за да обсъждаме фактите, зависи от принципи, на които сме длъжни да припишем предварително определена стойност (например логическа последователност, надеждност, икономичност); (3) убедеността в определени факти и вярата в едни или други ценности изглежда се пораждат от подобни процеси на неврологично ниво – ние като че ли разполагаме с обща система за преценка на верността на твърденията и в двете области. По-късно ще разгледаме подробно всеки един от тези моменти. Ще видим, че както по отношение на онова, което трябва да знаем за света, така и с оглед на мозъчните механизми, които ни позволяват да го узнаем, ясна граница между фактите и ценностите просто не може да бъде прокарана.

Много читатели могат да се запитат как можем да основаваме ценностите си върху нещо толкова трудно за определяне като понятието за благоденствие. За мен обаче то не се различава особено от понятието за физическо здраве: не можем да му дадем точна дефиниция, но няма как и да минем без него¹⁸. Всъщност значението и на двете понятия вероятно ще си остане неопределено и отворено за тълкуване докато науката изобщо продължава да се развива. Днес един човек може да се смята за физически здрав, ако не страда от известно заболяване, в състояние е да спортува и очаква да доживее до над осемдесет години без видими белези на инвалидност. Този стандарт обаче може да се промени. Ако биогеронтологът Обри де Грей е прав да разглежда остаряването като инженерен проблем, за който има пълноценно решение¹⁹, да можеш да пробягаш една миля на стотния си рожден ден няма винаги да се смята за признак на желязно здраве. Може да дойде време, в което неспособността да пробягаш маратон на петстотингодишна възраст може да се смята за тежка инвалидност. Подобна радикална промяна на нашите възгледи за човешкото здраве съвсем не означава, че днешните ни виждания за здраве и болест са произволни, субективни или културно обусловени. Разликата

между здравия и мъртвия човек е една от най-несъмнените и непоклатими разлики, възможни в науката. Отликите между висотата на пълноценното съществуване и дълбините на човешката мизерия са не по-малко ясно очертани, ако и в двете посоки тепърва да ни чака много работа.

Ако определим като „добро“ онова, което допринася за благо на човечеството (и според мен трябва да направим точно това), регресът, породен от „аргумента за отворения въпрос“ на Мор, спира на място. Макар и да съм съгласен с Мор, че има смисъл да се питаме дали най-силното възможно удоволствие във всеки отделен случай наистина е нещо „добро“, все пак няма никакъв смисъл да питаме дали постигането на най-голямото възможно благоденствие също е „добро“. Едва ли може да има съмнение, че когато се чудим дали определено състояние, наситено с удоволствие, е „добро“, ние всъщност се питаме дали то води до някаква по-задълбочена форма на благосъстояние или, тъкмо напротив, ни пречи да я постигнем. Този въпрос е напълно оправдан и със сигурност за него има отговор, независимо дали самите ние сме в състояние да го дадем; въпреки това обаче той не откъсва понятието за добро от опита на надарените със сетива и съзнание същества²⁰.

Определянето на доброто именно по този начин в никакъв случай не решава всички проблеми, свързани с ценностната ориентация; подобен подход просто насочва вниманието ни към истинската същност на ценностите като набор от отношения, избори и прояви, които могат да се отразят на собственото ни благосъстояние и на съзнателните ни умове. Макар и такава стъпка да оставя въпроса за това какво всъщност представлява благосъстоянието напълно отворен, имаме всички причини да мислим, че възможните отговори все пак са краен брой. И тъй като промяната в благосъстоянието на съзнателните същества по необходимост е плод на естествените закони, ние трябва да очакваме, че пространството, населено с възможности, което наричаме морален пейзаж, ще става все по-достъпно за научно изследване.

Важно е да подчертаем, че научният анализ на човешките ценности – т.е. възгледът, който ги поставя в мрежата от вли-

яния, свързваща събитията от външния свят със състоянията на човешкия мозък – в никакъв случай не съвпада с еволюционните възгледи. По-голямата част от елементите, определящи благосъстоянието на човека, не пасват на стриктните дарвинистки сметки. Въпреки че възможните пътища на човешкия опит трябва да бъдат осъществени с помощта на мозъците, които ни е дала еволюцията, тези мозъци със сигурност не са проектирани така, че да ни осигурят пълноценен живот. Еволюцията не е успяла да предвиди целесъобразността или нуждата ни да създадем стабилни демокрации, да забавим промените в климата, да спасяваме други видове от изчезване, да ограничаваме разпространението на ядрени оръжия и изобщо да правим куп други неща, които са жизнено важни за щастieto ни в този век.

Както отбелязва психологът Стивън Пинкър²¹, ако подчинението на еволюционния диктат наистина беше солидна основа за субективното чувство за благосъстояние, повечето мъже едва ли биха намерили по-висше призвание от това всеки ден да внасят своята лепта в най-близката банка за сперма. Та нали от гледна точка на гените едва ли има нещо по-добро от това да пръснеш по света хиляди деца, без да понесеш и най-малката отговорност за тях. Само че нашите умове не се подчиняват безпрекословно на логиката на естествения подбор. Всъщност всеки, който носи очила или използва крем против изгаряне, заявява с поведението си, че не е склонен да живее живота, който са му отредили гените му. Макар и да сме наследили множество умения, които вероятно са помогнали на нашите предци да оцелеят и да оставят потомство в малки групи от ловци и събирачи, значителна част от вътрешния ни живот е напълно несъвместима с постигането на щастие в съвременните жизнени условия. Несъмнено изкушението да започваш всеки ден с няколко понички с глазура и да го приключваш с извънбрачна връзка може да се окаже неустойимо за някои хора, и то по причини, които лесно можем да разтълкуваме от еволюционна гледна точка, но едва ли може да има спор, че съществуват и по-добри начини за това да повишим благосъстоянието си в дългосрочен план. Ясно е, надявам се, че въз-

гледът за „добро“ и „зло“, който защитавам тук, макар и да се подчинява напълно на днешната ни биология (и на пътищата, по които може да поеме тя в бъдеще), все пак не може да бъде сведен директно до инстинктивни подтици и еволюционни императиви. Както и при математиката, науката, изкуството и почти всичко друго, което ни интересува, злободневните ни грижи по отношение на смисъла на живота и морала отдавна са прехвърлили бариерата, поставена от еволюцията.

ВАЖНОСТТА НА ВЯРАТА

Човешкият мозък е машина, хранена с вяра. Нашите умове непрекъснато потребяват, произвеждат и се опитват да впишат в определени рамки идеи за самите нас и за света, които претендират за истинно: *Иран разработва ядрени оръжия; сезонният грип може да се предава чрез случаен контакт; аз наистина изглеждам по-добре с посивели коси.* Иначе казано, какво трябва да направи мозъкът, за да приеме подобни твърдения за верни? Този въпрос е точка, в която се пресичат множество дисциплини: психология, невронаука, философия, икономика, политология, та дори и юриспруденция²².

Освен това вярата прехвърля мост над бездната между фактите и ценностите. Ние сами утвърждаваме вярата си по отношение на един или друг факт и тази вяра всъщност представлява по-голямата част от онова, което знаем за света, независимо дали се основава на наука, история или информация от медиите. Ние обаче формираме и убежденията си по отношение на едни или други ценности и можем да изкажем ценностна оценка за морала, личните си цели и смисъла на собствения си живот или на живота като цяло. Въпреки че се различават донякъде, нашите убеждения в тези две области имат някои важни общи характеристики. И двата типа вяра се основават на неизказани възгледи за правилно и грешно – възгледи, които определят не толкова реалното ни поведение, колкото начина, по който *би трябвало* да мислим и действа-

ме. Фактически убеждения като „водата се състои от две части водород и една част кислород“ и етични убеждения като „жестокостта е зло“ не са просто плод на гол каприз. За да повярваме във всяко едно от двете твърдение, ние трябва да повярваме и в това, че сме приели легитимните причини за неговото съществуване. Това означава също така да повярваме, че отговаряме на определени норми – че сме психически здрави и рационални, че не се мамим, че не сме объркани, че възприетията ни не са твърде изкривени и т.н. Когато сме убедени, че нещо е вярно от фактическа или добро от морална гледна точка, ние вярваме също така, че всеки друг човек на наше място би си помислил същото. Това едва ли ще се промени някога. В трета глава ще видим, че както логическите, така и неврологичните характеристики на нашето мислене потвърждават, че разделението между факти и ценности е напълно илюзорно.

ДОБРИЯТ И ЛОШИЯТ ЖИВОТ

Мисля, че за да бъде моят аргумент за моралния пейзаж наистина солиден, са необходими само две непоклатими убеждения: (1) че някои хора живеят по-добре от други и (2) че тази разлика по някакъв закономерен и не напълно произволен начин е обусловена от състояния на човешкия ум и от събития от външния свят. За да лишим тези твърдения от твърде абстрактния им характер ви предлагам да разгледаме два съвсем общи примера, които са близо до крайните точки на този спектър:

ЛОШИЯТ ЖИВОТ

Вие сте млада вдовица, прекарала по-голямата част от живота си в пламъците на гражданската война. Днес седемгодишната ви дъщеря е била изнасилена и разчленена пред очите ви. Още по-лошото е, че извършителят е четиринадесетгодишният ви син, който е бил принуден да извърши това ужасно деяние под острието на мачете в ръцете на група дрогирани войници. В момента тичате

боса из джунглата, а убийците са по петите ви. Въпреки че това е най-лошият ден в живота ви, той не се различава особено от другите дни: от самото ви раждане светът, в който живеете, е бил сцена на жестокост и насилие. Не сте се научили да четете, никога не сте си взимали топъл душ, нито пък сте излизали от зеления ад на джунглата. Дори най-големите късметлии, които познавате, са се радвали на съвсем кратък отдих от хроничния глад, от страха, апатията и объркването. За съжаление дори по тези мизерни стандарти вашият живот е ужасен – една проточило се бедствие, което при това е към края си.

ДОБРИЯТ ЖИВОТ

Женени сте за най-любящата, интелигентна и харизматична личност, която някога сте срещали. И двамата имате интелектуално стимулиращи и финансово удовлетворителни кариери. Десетилетия наред богатството и връзките ви в обществото са ви позволявали да се посветите на дейности, които са ви носили невероятно лично удовлетворение. Един от най-големите ви източници на задоволство е било откриването на нови начини да помагате на хората, които не са имали вашия късмет. Тъкмо сте спечелили финансиране за милиарди долари, с което да помогнете на децата от развиващите се страни. Ако ви попитат, бихте казали, че не можете да си представите как бихте могли да прекарате по-добре живота си на тази земя. Поради отличната комбинация на добри гени и подходяща среда вие и близките ви приятели и роднини можете да се похвалите с дълъг живот и стабилно здраве, недокоснати от престъпления, внезапни тежки загуби и други нещастия.

Примерите, които избрах, несъмнено са доста общи, но това не ги прави нереални – те са напълно представителни за живота, който много човешки същества вероятно водят точно в този момент. Макар и със сигурност да има начин този спектър на страдание и щастие да бъде разширен, според мен

именно подобни случаи могат да послужат като жалони, бележещи обхвата от преживявания, на които могат да се натъкнат повечето от нас. Приемам за неоспоримо също така, че повечето неща, които правим в живота си, са обусловени от възгледа, че поне за нас и нашите близки едва ли има нещо по-важно от разликата между Лошия и Добрия живот.

Позволявам си да приема, че ако не виждате между двата начина на живот значима разлика (предпоставка 1), едва ли мога да кажа нещо, което да ви привлече към моя възглед за моралния пейзаж. Освен това ако признавате, че тези две съдби са различни и че едната със сигурност е за предпочитане пред другата, но не смятате, че разликите са закономерен резултат от определено човешко поведение, обществени условия или умствени състояния (предпоставка 2), то отново едва ли бихте видели смисъл в позицията, която защитавам. Макар и да не разбирам как която и да е от двете предпоставки изобщо може да бъде подлагана на съмнение, опитът ми от обсъжданията на такива въпроси сочи, че със сигурност ще трябва да се изправя пред подобен скептицизъм, колкото и пресилен да изглежда той на пръв поглед.

Наистина съществува хора, които твърдят, че не виждат кой знае каква разлика между Лошия и Добрия живот. Срещам дори такива, които стигат дотам да твърдят, че такава разлика изобщо не съществува. Макар и да признават, че обичайно говорим и действваме така, сякаш съществува спектър от преживявания, в единия край на който има неща като „несъществуване“, „ужас“, „агония“, „лудост“, а в другия – „благоденствие“, „щастие“, „покой“ или „блаженство“, когато разговорът стигне до философски и научни въпроси, те започват да рецитират разни заучени фрази от типа на: „Това, разбира се, е просто една езикова игра. В действителност разлика няма.“ Можем само да се надяваме, че тези хора поемат с лекота ударите на живота. И на тях им се случва от време на време да използват думи като „любов“ и „щастие“, но няма как да не се зачудим какво значение могат да приписват на подобни термини, ако нямат предпочитания към Добрия, а не към Лошия жи-

вот. Всеки, който твърди, че не вижда разлика между тези два начина на съществуване (и между световите, които ги правят възможни), трябва да е в състояние да свързва съвсем произволно себе си и близките си с който и да е от тях и да нарича резултата „щастие“.

Запитайте се: ако за един човек разликата между Добрия и Лошия живот не е от значение, какво изобщо може да го вълнува? Можем ли изобщо да мислим за нещо по-важно от тази разлика, белязала всеки миг от ежедневието ни? Какво бихме си помислили например за човек, който заявява: „Добре де, можех да осигуря добър живот за цялото население на земята, но имах други приоритети.“ Възможно ли е изобщо да съществуват други приоритети? Нима всеки истински приоритет не може да бъде осъществен най-пълноценно единствено при наличието на свободата и възможностите, характерни за Добрия живот? Дори да сте мазохист, който си мечтае от време на време да насече някого на парчета, няма ли това желание да бъде осъществено най-лесно и пълноценно именно в контекста на Добрия живот?

Представете си човек, който влага цялата си енергия в това да тласне живота на възможно най-много хора към лошия край на спектъра, и друг, който също толкова отдаден на каузата да поправи тази злина и да върне съдбите на хората към доброто: възможно ли е вие – или който и да е друг – да не забележите разликите между тези два стремежа? Възможно ли е да ги бъркате един с друг или да не видите какви мотиви ги движат? Нима не съществуват по необходимост обективни условия, обуславящи тези разлики? Ако например целта на даден човек е да осигури стабилен Добър живот за голяма група хора, няма ли да съществуват по-ефективни и не чак толкова ефективни начини за постигане на тази цел? Как точно принуждаването на момчета да изнасилват и убиват жените в семейството си пасва в подобна картина?

Не искам да пресилвам нещата, но съм убеден, че този момент е изключително важен. На всичкото отгоре сред образованите хора е широко разпространен възгледът, че подобни разлики или не съществуват, или са твърде изменчиви, ком-

плексни или културно обусловени, за да можем да им прикачаме каквито и да е общи ценностни оценки. И все пак – в момента, в който човек признае, че между Лошия и Добрия живот съществува разлика, която е закономерно свързана с определени състояния на човешкия мозък, с човешкото поведение и със събитията от външния свят, той признава и наличието на верни и грешни отговори на въпросите, свързани с морала. За да се уверим, че този аргумент е наистина солиден, ще разгледаме още няколко възражения:

Ами ако в някакъв по-широк контекст Лошият живот всъщност е по-добър от Добрия живот – какво ще стане например, ако децата-войници са по-щастливи в някакъв отвъден живот, защото са били очистени от греха си или са се научили да наричат Бога с истинското Му име, а хората, радвали се на Добър живот, бъдат измъчвани в някакъв съвсем материален ад за вечни времена?

Ако вселената наистина е организирана по този начин, повечето неща, в които вярвам, ще бъдат коригирани еднозначно в деня на Страшния съд – и все пак основното ми твърдение за връзката между фактите и ценностите ще си остане непоклатимо. Наградите и наказанията в отвъдното просто ще променят времевите рамки на моралния пейзаж. Ако Лошият живот наистина е по-добър от Добрия в дългосрочен план, защото може да ви даде вечно щастие, докато добрият е просто краткотрайна глезотия, която ви обрича на безкрайно страдание, значи Лошият живот със сигурност би бил по-добър от Добрия. Ако вселената работеше по този начин, ние щяхме да сме морално задължени да осигурим благочестив Лош живот на възможно най-много хора. Дори и при подобна схема обаче пак щеше да има правилни и погрешни отговори на моралните въпроси и тяхната истинност пак щеше да се оценява съобразно опита на съзнателни същества. Единственото нещо, което си остава съмнително, е колко точно разумно е да си мислим, че вселената може да е организирана по толкова шантав на-

чин. Според мен изобщо, ама изобщо не е разумно – но това е вече предмет на друг разговор.

Ами ако някои хора все предпочитат Лошия пред Добрия живот? Може би има психопати и садисти, които очакват да процъфтяват в контекста на Лошия живот и единственото, което искат, е да убиват хора с мачете.

Подобни притеснения могат да ни доведат единствено до въпроса как да разглеждаме мненията на другите, които не съвпадат с нашето собствено. Представата на Джефри Дамър за пълноценен живот била да убива млади мъже, да се съвкупява с телата им, да ги разчленява и да си запазва по някое парченце за спомен. Ще обърнем повече внимание на проблема с психопатологията в трета глава. За момента е достатъчно да отбележим, че във всяка област от познанието има мнения, които може и да не признаем за валидни. Всъщност можем да твърдим подобно нещо за познанието и опита като цяло. Защо когато става дума за човешкото благоденствие нещата да са различни?

Всеки, който не вижда, че Добрият живот е за предпочитане пред Лошия, едва ли може да допринесе с нещо за нашата дискусия. Наистина ли трябва да твърдим, че благосклонността, доверието, творческата енергия и т.н., на които можем да се наслаждаваме в рамките на едно проспериращо гражданско общество, са по-добри от ужасите на гражданската война, които могат да се стоварят върху ни в обвита в мараня джунгла, пълна с агресивни насекоми, носещи опасни болести? Аз поне не мисля така. В следващата глава ще стане дума, че всеки, който твърди, че обратното е вярно – или поне че може да бъде вярно – или изкривява думите, или не обръща никакво внимание на детайлите.

Ако утре открием непознато племе в амазонската джунгла, едва ли има учен, който *a priori* да предположи, че тези хора ще се радват на добро физическо здраве и материален просперитет. Научният свят по-скоро би задал въпроси, свър-

зани със средната продължителност на живота на това племе, с дневния му калориен прием, с процента на жените, починали при раждане, с разпространението на заразни болести, наличието на материална култура и т.н. Подобни въпроси със сигурност биха намерили своите отговори, а тези отговори биха ни разкрили, че животът в Каменната епоха налага определени компромиси. И все пак новината, че тези мили хора с удоволствие принасят в жертва първородните си деца пред олтара на въображаеми богове, би накарала мнозина (та дори и повечето) антрополози да заявят, че въпросното племе си има алтернативен морален кодекс, който е също толкова валиден и неподлежащ на отхвърляне, колкото и нашият собствен. Само че щом веднъж установи връзката между морала и благосъстоянието, няма как да не видим, че подобно твърдение всъщност ни казва, че членовете на това племе са също толкова пълноценни в психологически и социален план същества, колкото и всички останали човешки групи по света. Пропастта между начина, по който разглеждаме физическото здраве, и възгледите ни за умственото и социалното здраве ни показва, че става дума за непонятен двоен стандарт – светоглед, основан на факта, че не знаем (или по-скоро на претенциите ни, че не знаем) нищо за човешкото благосъстояние.

Има, разбира се, и антрополози, които не са склонни да следват колегите си и да прекратят отвъд ръба на пропастта. Робърт Еджъртън е написал цяла книга, за да прогони веднъж завинаги призрака на мита за „благородния дивак“. В тази книга той описва подробно как най-влиятелните антрополози от двадесетте и тридесетте години на ХХ в., хора като Франц Боас, Маргарет Мийд и Рут Бенедикт, систематично преувеличават хармонията в примитивните общества и оставят без внимание честите прояви на варварство – или пък ги приписват на злостното влияние на колониалисти, търговци, мисионери и на кого ли не още²³. Еджъртън разкрива как този флирт с различията задава тона в цяла една научна област. Следващите поколения вече смятат за невъзможно сравнението между обществата в морален план. Те по-скоро вярват, че можем да се надяваме да разберем и приемем една култура само

по нейните собствени правила. Този културен релативизъм се превръща в толкова дълбоко вкоренена норма, че през 1939 г. един виден харвардски антрополог нарича този отказ от рационална преценка „вероятно най-значимия принос на антропологичните изследвания за човешкото познание“²⁴. Дано да не е така... Така или иначе това е „принос“, от чиято мрежа все още се борим да се измъкнем.

Мнозина социолози страдат от погрешното убеждение, че всички трайни човешки практики трябва да представляват някаква форма на еволюционна адаптивност, защото в противен случай едва ли биха оцелели толкова дълго. Ето защо дори и най-странните и непродуктивни действия – обрязването на гениталиите на момичетата, кръвните отмъщения, детеубийството, измъчването на животни, нанасянето на рани с цел да се превърнат в символични белези, връзването на краката, канибализмът, церемониалното изнасилване, човешките жертвоприношения, опасните инициации на момчетата, ограничаването на хранителния режим на бременните и кърмещите майки, робството, играта потлач, убиването на възрастните, обичаят сати, ирационалните хранителни и земеделски табу-та, довели до хроничен глад или недохранване, използването на тежки метали в лечението на болестите и какво ли не още – са бивали рационализирани, та дори и напълно оправдавани в пламенните драсканици на един или друг заслепен етнограф. Но само защото една система от вярвания и обичаи се е задържала дълго на сцената съвсем не означава, че тя дава някакво адаптивно предимство – а още по-малко, че възплъщава някаква мъдрост. Съществуването ѝ значи единствено, че не е довела пряко до рухването на съответното общество и че не е убила незабавно онези, които я практикуват.

Очевидната разлика между гените и мемите (например вярвания, идеи, културни практики) също не бива да се изпуска от поглед. Мемите се *предават по културен път*, а не пътуват заедно с гаметите на предишните поколения. Ето защо оцеляването на мемите не зависи от способността им да ни предложат някаква непосредствена полза, било то репродуктивна или друга, на индивидуално или групово ниво. Напълно

възможно е хората да останат в плен на идеи и други културни продукти, които всъщност подкопават благосъстоянието им – векове наред.

Едва ли може да има съмнение, че хората често живеят по начин, който ненужно подкопава физическото им здраве – да не забравяме, че средната продължителност на живота в множество примитивни общества е едва една трета от тази в развития свят след средата на двадесети век²⁵. Защо да не е също толкова очевидно, че един невеж и изолиран народ може да подкопае и психологическото си благосъстояние или че социалните му институции могат да станат източник на жестокост, отчаяние и суеверия? Как изобщо може да води до противоречия представата, че дадено племе или общност може да има определени вярвания по отношение на реалността, които са не само неверни, но и очевидно вредни?

Всяко общество в човешката история е било длъжно да анализира и подчини определени черти на човешката природа – завист, склонност към насилие в защита на личната територия, алчност, измама, мързел и пр. – с помощта на определени социални механизми и институции. Би било истинско чудо, ако всички общества, независимо от размера или географското си местообитание, от историята или от генома на членовете си, се бяха справили еднакво добре с тази задача. И все пак широко разпространената и доста изкривена представа за културен релативизъм предполага, че това чудо действително се случва – и то не само веднъж, а всеки път.

Нека спрем за миг и да се поемем дъх. Възможно ли е – от фактическа гледна точка – даден индивид да вярва в погрешни неща? Несъмнено. Възможно ли е да *цени* погрешни неща (т.е. да има неправилни убеждения по отношение на човешкото благосъстояние)? Според мен отговорът и на този въпрос не подлежи на никакво съмнение, както и фактът, че науката ще определя нашите ценности все повече. Възможно ли е някои хора да не са в състояние да искат онова, което би трябвало да искат? Ама разбира се – също както винаги ще има хора, които не са в състояние да преглътнат определени факти или да при-

емат истинността на някои верни иначе твърдения. Както при всяко друго описание на умствения потенциал – или на неговата липса, – и тук става въпрос просто за характеристики на човешкия мозък.

МОЖЕ ЛИ СТРАДАНИЕТО ДА БЪДЕ ДОБРО?

Няма спор, че изкачването към върховете на моралния пейзаж може понякога да е придружено от страдание. То може да изисква и отрицателни социални емоции, например вина или възмущение. И тук обаче е полезна аналогията с физическото здраве: понякога ни се налага да преживеем неприятни моменти, да пием лекарства, да се подлагаме на операции, само и само да избегнем по-голямо страдание или смърт. Този принцип като че ли преминава като червена нишка през целия ни живот. Дори когато се учим да четем или да практикуваме нов спорт, сме принудени да търпим лишения и да изпитваме гняв – и все пак едва ли има и капка съмнение, че подобни умения като цяло повишават качеството на живота ни. Дори периодите на депресия могат да ни помогнат да вземем по-добри решения за живота си и да постигнем творчески прозрения²⁶. Изглежда това е начинът, по който работят мозъците ни – какъв тогава е смисълът да му се противим?

Разбира се, този принцип важи и за цивилизацията ни като цяло. Всяко подобрене в градската инфраструктура причинява безброй неудобства на милиони хора. Винаги е възможно да възникнат нежелани последствия. Така например най-опасната пътна отсечка в света днес вероятно е тази между Кабул и Джалалабад. Докато беше без настилка, пълна с бездънни дупки и препречена от камъни, тя беше сравнително безопасна. Но щом няколко услужливи западни строителни фирми оправиха пътя, шофьорските умения на афганците най-сетне бяха освободени от тиранията на законите на физиката. Много от тях имат навика да изпреварват бавно движещи се камиони на завои без никаква видимост, само за да се окажат

пред прекрасната, но смъртоносна гледка на пропаст, дълбока стотици метри²⁷. Можем ли да научим нещо от тези погрешни стъпки в името на прогреса? Разбира се. Но подобни грешки в никакъв случай не отричат самия прогрес като реално явление. И тук разликата между Добрия и Лошия живот няма как да бъде по-ясна: въпросът – както за отделните индивиди, така и за групите като цяло – е как можем най-сигурно да се движим в едната посока и да избегнем изцяло другата?

ПРОБЛЕМЪТ С РЕЛИГИЯТА

Всеки, който иска да разбере света, трябва да бъде отворен за нови факти и аргументи, дори в области, в които възгледите му са солидно защитени и утвърдени. По същия начин всеки, който наистина се интересува от морала, т.е. от принципите на поведение, които позволяват на хората да живеят добре, трябва да бъде отворен за нови доказателства и аргументи, свързани с въпросите за щастието и страданието. Дума да няма, че основният враг на откровения разговор по тези теми е догматизмът във всичките му форми. Догматизмът е съвсем явно препятствие пред научния анализ, но тъй като учените не смеят дори да си представят, че могат да дадат някакви препоръки по отношение на ценностите, догматизмът – под маската на религията – продължава да си присвоява правото да задава тона по теми като истина и добро.

През есента на 2006 г. участвах в тридневна конференция в института „Солк“ под надслов „Отвъд вярата: наука, религия, разум, оцеляване“. Събитието беше организирано от Роджър Бингам и се провеждаше в заседателната зала на кметството пред подбрана аудитория. Сред лекторите бяха Стивън Уайнбърг, Харолд Крото, Ричард Докинс и много други учени и философи, които и в миналото, и днес са енергични противници на религиозния догматизъм и суеверието. Залата беше пълна с високоинтелигентни и грамотни в научно отношение хора – молекулярни биолози, антрополози, физици, инжене-

ри – и все пак, за мое огромно учудване, три дни се оказаха недостатъчни за постигане на съгласие по един сравнително прост въпрос като този дали *изобщо съществува някакъв конфликт между религия и наука*. Представете си среща на катерачите, на която присъстващите не могат да се споразумеят дали спортната им дисциплина изобщо предполага движение нагоре, и ще разберете колко странни ми изглеждаха разискванията тогава.

На срещата в „Солк“ видях учени да произнасят някои от най-безчестните речи в защита на религията, които някога съм чувал. Едно е да ти каже някой, че папата е непобедим защитник на разума и че противопоставянето му на изследванията върху ембрионалните стволови клетки почива на стриктни морални принципи и не е омърсено от какъвто и да е религиозен догматизъм; съвсем друго е този „някой“ да е физик от „Станфорд“, който е деен участник в Съвета по биоетика на Президента на САЩ²⁸. В хода на дебатите имах удоволствието да чуя, че Хитлер, Сталин и Мао са примери за светско и рационално отношение, което просто е било изпуснато от контрол, че ислямското учение за мъченичеството и джихада няма нищо общо с ислямския тероризъм, че хората не могат да бъдат убедени да променят вижданията си, защото живеем в ирационален свят, че науката няма (и не може да има) никакъв принос за етичното измерение на живота, но най-вече, че не е работа на учените да подкопават древните митологии и по този начин „да отнемат надеждата на хората“... И всичко това от устата на *учени-атеисти*, които едновременно отстояват скептичната си дистанцираност и също толкова непоколебимо твърдят, че в критиките срещу религиозната вяра има нещо лекомислено и твърде дръзко, дори неприлично. По време на дискусиата имаше моменти, които ми напомняха на сцени от „Досиетата Х“: хора, които изглеждаха като учени, бяха публикували като учени, хора, които скоро щяха да се върнат в лабораториите си, изведнъж се превръщаха в рупори, бълващи непонятния език на религиозния обскурантизъм и при най-малка провокация. Дълго време смятах, че истинският фронт на културните войни започва на входа на някаква мегацърква.